

Ірина МІРОШНИЧЕНКО,

старший прокурор відділу забезпечення участі прокурорів у господарському судочинстві прокуратури міста Києва, юрист 1 класу, здобувач Національної академії прокуратури України

ЗЛОЧИНИ СТОСОВНО ЛІТНІХ ЛЮДЕЙ: КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ

Ключові слова: злочинець; злочинність; кримінологічна характеристика; віктимологічна профілактика; похилий вік; літня людина.

Питання щодо характеристики особи, яка вчиняє злочин, є одним із ключових предметів дослідження в науках, що вивчають злочинність як соціальне явище, і передусім у кримінології. Свого часу відомий російський кримінолог професор І.І. Карпець стверджував: «...можна напевне сказати, що власне сама кримінологія починалася з вивчення особистості злочинця...» [1, 26].

У зв'язку із цим дослідження характерних ознак особистості та можливих моделей її поведінки при вчиненні суспільно небезпечних діянь є визначальним у правозастосуванні, насамперед у кон-

тексті усунення причин та умов злочинів, їх профілактики та попередження у майбутньому. Крім того, як слушно зазначає В.І. Полубінський, змістовний аспект поведінки конкретної особи, у тому числі поведінки злочинця і потерпілого, більшою мірою визначається його особистісною структурою. Тому саме вивчення структури особистості індивіда дає змогу проникнути у механізм мотивів поведінки, якими обумовлені його вчинки [2, 42].

Проблемні аспекти особистості злочинця досліджували провідні науковці, зокрема В.С. Батиргареева, М.Ю. Валуйська, О.М. Гришко, В.В. Голі-

на, І.М. Даньшин, В.М. Дрьомін, А.П. Закалюк, В.С. Зеленецький, О.Г. Кальман, С.С. Косенко, В.О. Туляков, В.Д. Філімонов, О.Ю. Юрченко.

Серед зарубіжних учених, насамперед російських кримінологів, слід назвати праці Ю.М. Антоняна, Ю.Д. Блувштейна, А.І. Долгової, К.Є. Ігошева, Р. Мертона, В.М. Кудрявцева, Н.Ф. Кузнецової, Є.Ф. Побегайла, Г. Тарда, а також американських психологів Б. Скіннера та Е. Сатерленда, якого свого часу визнали одним із найвидатніших кримінологів Сполучених Штатів Америки.

На початкових етапах становлення кримінології як науки особа злочинця розглядалася з позицій наявних у неї біологічних недоліків (у тому числі генетичних, антропологічних). Згодом було встановлено, що люди при народженні мають приблизно однакові біологічні характеристики, однак упродовж життя, під впливом оточуючого соціального середовища, набувають соціально-психологічних ознак, які формують особистості, здатні по-різному сприймати навколишні події та реагувати на них.

Так, професор В.М. Бурлаков зазначає, що співвідношення природного і соціального у людини є таким, що біологічна складова поступово набула підпорядкованого значення щодо соціальної та виступає у ньому не безпосередньо, як у інших живих істот, а опосередковано, через суттєві соціальні ознаки. Особа може вчинити злочин за умови набуття нею критичної маси ознак, притаманних злочинцям. Це породжує нову соціальну ознаку (якість) особи – діяти протиправним шляхом [3].

Варто також зазначити, що сама лише наявність тих чи інших ознак у особи не обов'язково призводить до вчинення протиправного діяння. У кожному суспільстві є значна кількість осіб, які мають притаманні злочинцям ознаки, однак при цьому вони не скоюють злочинів.

Як слушно зауважує А.І. Долгова, кримінологу не варто оспорювати висновки інших науковців про наявність чи відсутність природженої запрограмованої поведінки і вчинення через це суспільно-небезпечних діянь. Важливіше знати, чи дійсно особа могла керувати своїми діями, розуміти їх характер та чи зазначені дії обумовлені її біологічними особливостями [4, 229].

Однак не варто сприймати особистісні властивості людини як єдині передумови вчинення злочину, оскільки за таких обставин залишаються поза увагою зовнішні чинники, які впливають на підсвідомий намір особи вчинити злочин.

Отже, можемо зробити висновок, що злочин є, по суті, наслідком взаємозв'язку індивідуальних

особистісних властивостей людини і ситуативних обставин.

Характеристика ознак (властивостей) індивіда є суттєвою складовою уявлень про особистість злочинця. Так, Ю.М. Антонян виокремлює такі елементи структури особи злочинця: 1) соціально-демографічні ознаки; 2) рівень розумового розвитку; 3) моральна сфера особи; 4) психічні процеси, властивості і стани; 5) біофізіологічні ознаки, що мають соціальний зміст і прояв – стать, вік, стан здоров'я тощо [5, 89–90].

В.Д. Малков у структурі особи злочинця виділяє щедро інші ознаки: біофізіологічні, соціально-демографічні та соціально-рольові, морально-психологічні, кримінально-правові та кримінологічні [6, 84].

Деякі науковці виокремлюють такі ознаки структури особи злочинця: фізичні (біологічні), соціальні (соціальний статус), моральні якості та кримінально-правові ознаки [7, 67].

Попри розмаїття наукових поглядів, всі вони вказують на те, що домінуючим елементом структури особи злочинця є соціально-демографічні ознаки. До таких ознак, на думку В.С. Батиргареевої, належать: стать, вік, освіта, сімейний стан, склад сім'ї, спеціальність, професія і професійний стаж, досвід, національність тощо [8, 72–73].

Поділяючи погляди знаного кримінолога, підтверджуємо висловлену тезу даними офіційної статистики: 2011 року в Україні питома вага злочинів, вчинених жінками, не перевищувала 14% загальної кількості зареєстрованих. У 2012 (січень–листопад) – становила менше 13% [9]. Тобто чоловіки скоюють злочини значно частіше, ніж жінки.

Емпіричні дослідження дають підстави стверджувати, що аналогічні співвідношення склалися і у сфері злочинності щодо осіб похилого віку. Зокрема Ю.О. Репецька зазначає, що переважну більшість (96%) злочинів стосовно літніх (старше 60 років) людей вчинили чоловіки (жінки – відповідно 4%) [10, 59].

Ми вважаємо, що особливість криміногенності жіночої злочинності у даній сфері пояснюється усталеними професійними уподобаннями, уявленнями про допустиму поведінку у суспільстві, особливостями виховання у дитинстві, більшою схильністю жінок до милосердя та співчуття.

Причинами жіночої злочинності (загалом неприродного соціального явища) зазвичай стають несприятливі соціально-демографічні умови, соціальна напруженість, обумовлена безробіттям, нестабільність нинішньої економічної ситуації. Як зазначають дослідники, мотивами умисних убивств і

тяжких тілесних ушкоджень, вчинених жінками, є прагнення вирішити проблемні ситуації, застарілі конфлікти, скривджена жіноча гідність, ревності, користь, страх. Їхніми жертвами бувають найчастіше особи, з якими винні підтримували сталі й тісні контакти [11, 169].

Потрібно зауважити, що більшість злочинів стосовно літніх людей вчиняються молодими особами. Це можна пояснити тим, що для осіб віком до 30 років характерні спонтанність злочинного посягання (особливо при вчиненні злочинів проти життя, здоров'я та проти власності), підвищена агресивність, жорстокість, жадібність. А особи старшої вікової групи вчиняють заздалегідь сплановані злочини, які потребують спеціальних знань і навичок або особливого соціального стану (посадові, економічні злочини). Можливо, саме такий висновок, що ґрунтувався на офіційній статистиці, враховувався американськими законодавцями при внесенні змін до Кримінального кодексу штату Нью-Йорк, якими напад на громадян старше 65 років, вчинений особами, які на десять років молодші за потерпілих, кваліфікується як тяжкий злочин [12, 110].

Узагальнення статистичних даних вказує на те, що для злочинців загалом характерний нижчий рівень освіти, ніж у законослухняних осіб. Відповідно до цих даних більше половини злочинів щодо літніх осіб вчиняються злочинцями, які мають незакінчену середню освіту (53%), значна їх частка вчиняється неповнолітніми [10, 65].

Низький рівень освіти ускладнює працевлаштування на високооплачувану роботу та отримання коштів для задоволення матеріально-побутових потреб та мотивує вчинення протиправних дій. Часто безробіття є основною передумовою злочинності.

Так, вироком Апеляційного суду Черкаської області від 19 жовтня 2010 року у справі №1-27/2010, яка розглядалася за участю народних засідателів, обвинуваченого К. засуджено до довічного позбавлення волі з конфіскацією всього майна, що є його власністю. Судом встановлено, що підсудний, не маючи постійного джерела доходу, із корисливих спонукань вчинив розбійні напади та умисні вбивства шести самотніх місцевих пенсіонерів. При обранні найсуворішого виду покарання суд надав відповідну правову оцінку ретельному плануванню та підготовці К. до вчинення злочинів, які полягали у тривалому стеженні за місцем проживання літніх людей, приховуванні слідів скоєних злочинів, інсценуючи їх як нещасні випадки, а також кількості та характеру злочинних діянь.

Сімейні стосунки переважно позитивно впливають на особистісну поведінку особи. Однак їх сутнісний вплив залежить від повноцінності та наявності (відсутності) у них негативних проявів.

Дослідженнями, зокрема, встановлено, що більшість осіб (56%), які вчинили злочини стосовно літніх людей, на час вчинення злочину не перебували у шлюбі, третина хоча й перебувала, проте офіційно не зареєстрована. Тобто сім'ю мав лише кожен четвертий (26%) злочинець.

Крім того, майже третина (31%) осіб, які вчинили злочини щодо літніх людей, мали незняту чи непогашену судимість. Ще у третини з них судимість була знята чи погашена. І лише 36% таких злочинних посягань було скоєно вперше [10, 69–70].

Значна кількість осіб при вчиненні досліджуваної категорії злочинів перебувала у стані алкогольного сп'яніння. Зловживання алкоголем та наркотичними засобами сприяє розвитку негативних властивостей особи, що призводить до скоєння злочинів і безпосередньо пов'язане із вчиненням окремих злочинів [13, 6]. Варто також зауважити, що злочини, вчинені під впливом алкогольного чи наркотичного сп'яніння, зазвичай більш жорстокі й супроводжуються численними тілесними ушкодженнями.

Окремої уваги заслуговують отримані під час досліджень російськими вченими дані щодо психічних аномалій осіб, засуджених за вчинення насильницьких злочинів. Так, із загальної кількості осіб, які відбувають покарання за заподіяння тілесних ушкоджень, 18,1% мали різного роду психічні аномалії, у тому числі психопатію, олігофренію, залишкові наслідки черепно-мозкових травм, органічні захворювання центральної нервової системи. Як зазначається у науковій літературі, психічні аномалії, під якими розуміють розлади психічної діяльності, що не виключають осудності, але спричиняють особисті зміни у поведінці, можуть значно впливати на вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи [14, 14–19]. Особи з психічними аномаліями більше схильні до насильства, тож зростання насильницьких злочинів останнім часом може бути пов'язане зі збільшенням частки психічно аномальних людей [15, 9].

Під психологічною складовою особи розуміють її інтелектуальні та вольові якості, емоційні особливості темпераменту, світосприйняття, ідеологічні погляди, ціннісні орієнтації, переконання, уподобання тощо. Інтелектуальні особливості передбачають зокрема рівень розумового розвитку, обсяг знань, життєвий досвід, широту (чи навпаки,

вужькість) поглядів, сутність і різноспрямованість інтересів та інше. Ці елементи є відносно стійкими, однак під впливом конкретних дій (подій), зокрема виховання (у тому числі активного спілкування та взаємин людини з соціальними групами) і ресоціалізації, можуть зазнавати певної видозміни та сутнісних перетворень.

Кримінологічні дослідження дають підстави для висновку, що більшість осіб, які вчинили злочини, особливо насильницькі, характеризуються низьким рівнем загальноосвітніх знань, вужьким світоглядом, інколи розумовою відсталістю, обмеженими здібностями і здатністю до соціальної діяльності.

Як стверджується в науковій літературі, серед морально-психологічних особливостей осіб, які вчиняють злочини стосовно людей похилого віку, найбільш характерними є неповага до літніх, брутальність, цинізм, озлобленість тощо.

Заслугує на особливу увагу типологія злочинців даної категорії. У кримінологічній літературі переважно виділяється три основні підтипи криміногенної особистості (послідовно-криміногенний, ситуативно-криміногенний, ситуативний), що за своєю сутністю можуть бути застосовані до типології осіб, які вчиняють злочини стосовно літніх осіб [4, 249–250].

Так, послідовно-криміногенний підтип формується у мікросередовищі, де систематично порушуються норми моралі, формуються асоціальні погляди, орієнтації та установки.

Ситуативно-криміногенний підтип характеризується порушенням моральних норм і вчиненням правопорушень незлочинного характеру. Передумовою вчинення злочину такою особою може бути несприятлива з соціально-економічної, моральної і правової точки зору ситуація (конфлікти з іншими особами, участь у злочинному формуванні тощо).

Ситуативний підтип розкривається (більшою мірою) у складній для особи життєвій ситуації, нерідко внаслідок вирішального впливу порушення іншими особами встановлених норм поведінки («випадковий злочинець»).

За характером злочинної мотивації виділяють такі типи особистості злочинців [16, 132–133]:

- насильницький (деформація уявлень про цінності людської особистості, життя і здоров'я людини, громадської безпеки);
- корисливий (прагнення до збагачення);
- особи, які нехтують покладеними на них законом або договором, обов'язками;
- необережні злочинці (легковажно або недбало ставляться до загальноприйнятих правил безпеки);
- особи, які вчиняють злочини з метою забезпечити мінімальні матеріально-побутові потреби.

Кожен суб'єкт із наведеної вище загальнокримінологічної типології може становити криміногенний тип осіб, які вчиняють злочини щодо літніх людей.

Тож в узагальненому вигляді тих, хто вчиняє злочини щодо осіб похилого віку, можна охарактеризувати так: молодий неодружений чоловік без чітко визначеного роду діяльності (непрацюючий), середнього освітнього рівня, який раніше притягувався до кримінальної відповідальності та може зловживати алкоголем або бути наркозалежним.

Потрібно визнати, що характерні властивості особи злочинця лише опосередковано впливають на вчинення ним суспільно-небезпечного діяння. Однак їх аналіз дає можливість змалювати кримінологічний портрет злочинця для подальшого використання результатів дослідження у практичній діяльності, насамперед для запобігання та протидії цим злочинам на загальносоціальному рівні.

Список використаних джерел:

1. Криминология: учеб. / под ред. акад. В.Н. Кудрявцева, проф. В.Е. Эминова. – М.: Юрист, 1995. – 512 с.
2. Полубинский В.И. Криминальная виктимология: моногр. / Полубинский В.И. – [2-е изд.]. – М.: ВНИИ МВД России, 2008. – 53 с.
3. Криминология: учебн. / под ред. проф. В.Н. Бурлакова, проф. Н.М. Кропачева. – СПб: Издательский Дом С.-Петербур. Гос. ун-та, Издательство юридического факультета С.-Петербур. гос. ун-та, 2005. – 520 с.
4. Криминология: учеб. для вузов / под общ. ред. д-ра юрид. наук, проф. А.И. Долговой. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М), 2001. – 784 с.
5. Антонян Ю.М. Системный подход к изучению личности преступника / Ю.М. Антонян // Советское государство и право. – 1974. – №4. – С. 89–90.
6. Криминология: учеб. / [Агапов А.Ф., Барина Л.В., Кириллов С.И., Крашенников С.С. и др.]; под. ред. В.Д. Малкова. – М.: ЗАО Юстицинформ, 2004. – 528 с.
7. Орлов В.Н. К вопросу о структуре личности преступника / В.Н. Орлов // Российский криминологический взгляд. – 2006. – №1. – С. 62–67.

8. Батиргареева В.С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / В.С. Батиргареева. – Х., 2002. – 266 с.

9. Статистичний звіт «Про злочинність», Ф.1, затверджений наказом МВС України від 27.07.2010 №332 за погодженням з Держкомстатом.

10. Репецкая Ю.О. Виктимологическая характеристика преступлений, совершенных в отношении лиц пожилого возраста, и их предупреждение: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Ю.О. Репецкая. – Иркутск, 2010. – 161 с.

11. Кудрявцев И.А. Криминальная агрессия (экспертная типология и судебно-психологическая оценка) / И.А. Кудрявцев, Н.А. Ратинова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2000. – 192 с.

12. Гришко О.М. Запобігання корисливим злочинам щодо осіб похилого віку: виктимологічне дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / О.М. Гришко. – К., 2010. – 210 с.

13. Матышевский П.С. Правовые и медицинские меры борьбы с пьянством и алкоголизмом: моногр. / Матышевский П.С., Дидковская С.П., Туркевич И.К.; под. ред. П.С. Матышевского. – К.: Вища школа, 1987. – 168 с.

14. Козюля В.Г. Осужденные с психическими аномалиями, совершившие насилие против личности / В.Г. Козюля // Насильственные преступления: природа, расследование, предупреждение: сб. науч. трудов. – М.: ВНИИ МВД России, 1994. – С. 14–19.

15. Антонян Ю.М. Преступность и психические аномалии / Ю.М. Антонян, С.В. Бородин. – М.: Наука, 1987. – 208 с.

16. Криминология: учебн. / под ред. проф. Н.Ф. Кузнецовой, проф. В.В. Лунева. – [2-е изд., перераб. и доп.] – М.: Волтерс Клувер, 2004. – 640 с.

Ірина МІРОШНИЧЕНКО

**ЗЛОЧИНИ СТОСОВНО ЛІТНІХ ЛЮДЕЙ:
КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ**

Резюме

Досліджено характерні ознаки потенційних злочинців, які скоїли злочини стосовно літніх людей, з точки зору кримінології, наводяться їх класифікації, обґрунтовуються чинники, що сприяють вчиненню ними даної категорії злочинів.

Ірина МІРОШНИЧЕНКО

**ПРЕСТУПЛЕНИЯ В ОТНОШЕНИИ ПРЕСТАРЕЛЫХ ЛЮДЕЙ:
КРИМІНОЛОГІЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЛИЧНОСТИ ПРЕСТУПНИКА**

Резюме

В статье исследуются характерные признаки потенциальных преступников, совершивших преступления в отношении лиц пожилого возраста с точки зрения криминологии, приводятся их классификации, обосновываются факторы, которые способствуют совершению ими данной категории преступлений.

Iryna MIROSHNYCHENKO

CRIMES AGAINST THE ELDERLY: CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF OFFENDER

Summary

This article investigates the characteristics of people as potential criminals in crimes against the elderly in terms of Criminology, given their classification justified factors that contribute to the commission of their crimes in this category.